

ПРИМАК
Олена Юрївна,
старший науковий співробітник
відділу забезпечення
науковими фондами
ДНСГБ НААН
(м. Київ)

**НАРОДНІ ШКОЛИ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ
(кін. XIX – поч. XX ст.)**

У статті розглянуто становлення та подальший розвиток народної школи як загальноосвітнього закладу, що сприяє підвищенню рівня початкової сільськогосподарської освіти і тим самим веде до подальшого підйому сільського господарства.

В статтє рассмотрено становление и дальнейшее развитие народной школы как общеобразовательного заведения, что способствует повышению уровня сельскохозяйственного образования и тем самым ведет к дальнейшему подъему сельского хозяйства.

The article considers establishment and further development of public school as providing general education institution, increasing primary agricultural education level and leads to the further development of agriculture.

Наприкінці XIX ст. Росія була переважно аграрною державою, але відрізнялася загальним низьким рівнем освіти, а особливо – сільськогосподарської, хоча вже існували земські початкові, середні та професійні школи. Потрібно було вжити необхідних заходів для покращання становища. Оскільки життя не стояло на місці, а поступово розвивалося, з ним розвивалося і сільське господарство. А фундаментом його розвитку мала стати освіта. По мірі того як ускладнювалось сільськогосподарське виробництво, ускладнювались і завдання освіти в цій галузі. Вони були лише відображенням тих змін і нових цілей, які стояли перед сільським господарством.

Систематичні народні читання, розвиток сільських бібліотек-читалень, проведення сільськогосподарських курсів для дорослих, відкриття народних

шкіл – все це сприяло підвищенню інтересу до наукового ведення сільського господарства.

Дореволюційна Росія переживала голод у галузі сільськогосподарських знань. Селяни стали шукати вихід, що обумовило підвищення їхнього інтересу до агрономічної науки. Окрім знань, отриманих позашкільним шляхом, селянам необхідні були доступні та дешеві знання, підкріплені практикою. Саме через народні сільськогосподарські школи все, чого досягла агрономічна наука, можна було негайно застосувати в інтересах місцевого сільського господарства. Це дало б змогу дорослому населенню отримати спеціальні сільськогосподарські знання, і саме для цього були потрібні народні школи [3]. Отже, серед різноманітних засобів розповсюдження сільськогосподарських знань народна школа займала одне з головних місць.

На той час поширення сільськогосподарських знань земськими агрономами йшло в основному за допомогою курсів з сільського господарства, на яких читалися лекції з деяких загальноосвітніх предметів. І якщо слухачі курсів мали б позашкільну освіту, то ці курси були б більш спеціалізованими і поглибленими, що призвело б до беззаперечної користі у розвитку агрономії. «Только на почве земледелия и связанных с ним культур станет русская сельская школа настоящим центром русского просвещения и получит характер не книжного и мертвого, а живого дела, которое так долго не дается ей. Честь и слава тем земским людям, которые уже положили этому делу прочное начало» [7, с. 1].

Якщо в початковій школі був би поставлений елементарний, але систематичний і заснований на простих дослідах курс природничих наук, майбутній господар привчався б до думки про важливість спостереження і вивчення природи, до методів цього вивчення, що, безумовно, вплинуло б на підвищення продуктивності місцевого сільського господарства [2].

Однак організатори нижчих сільськогосподарських шкіл помилялися у своєму прагненні створити для них загальні норми (типи) по всій імперії. «Нормальне положення» 1883 року не залишало школам можливості

встановлювати і розвивати зв'язок з місцевим сільськогосподарським життям, школи не були місцевими культурними центрами, і життя йшло повз них [1].

У жовтні 1911 року при Харківській губернській земській управі було скликано обласний земській з'їзд з питань шкільної і позашкільної сільськогосподарської освіти за участю представників земств і зацікавлених осіб. На ньому створено секції шкільної та позашкільної освіти, а також особлива редакційна комісія, яка дала наступне заключення: «... Одной из насущных потребностей земледельческого населения в настоящее время является приобретение необходимых ему сельскохозяйственных знаний и умений; эти знания и умения могут быть проведены в массу населения двумя путями – школьным и внешкольным. Сельскохозяйственные школы необходимы двух категорий: одни имеют основной задачей сообщения сельскохозяйственного образования непосредственно самому земледельческому населению; целью других является преимущественно подготовка разного рода техников и мастеров в области сельского хозяйства. Сельскохозяйственные школы обеих этих категорий, в особенности первой, должны быть организованы в соответствии с условиями и особенностями местного сельского хозяйства и его отраслей...» [5, с. 9].

З'їздом були прийняті наступні рішення: 1) необхідно приступити до систематичної повсюдної організації народних шкіл для населення, що безпосередньо займається сільським господарством; 2) характер народних сільськогосподарських шкіл має бути суспільним, вони можуть створюватись за сприяння уряду земствами, сільськогосподарськими, кредитними та іншими товариствами, а також приватними особами; 3) для таких шкіл повинно бути видано «Нормальне положення». Проект такого положення і був розроблений з'їздом.

Після розгляду цього проекту з 12 параграфів Головне управління землеустрою і землеробства прийшло до висновку, що ані схвалені Вченим комітетом Головного управління 15 жовтня 1908 року приблизні правила для початкових сільськогосподарських шкіл, ані проект Харківського з'їзду не

задовольняють двом головним вимогам загального статуту конкретного навчального закладу, а саме: 1) організації шкіл різних типів; 2) узгодженню із законом про сільськогосподарську освіту. Внаслідок цих недоліків початкові школи не могли успішно розвиватися.

Ще однією перешкодою був незадовільний матеріальний стан викладацького персоналу: як завідувачі шкіл, так і вчителі призначалися з осіб, які закінчили середні сільськогосподарські навчальні заклади та знайомі з місцевим господарством, а плата за роботу була невелика, причому вони не отримували ні пенсій, ні п'ятирічних надбавок і не користувалися правами держслужбовців. Отже, якщо завідувач отримував 750 руб., а вчитель – 600, то агроном, навіть із середньою освітою – 1 500 руб. [6, с. 9]. Хоча за проектом Харківського з'їзду оклад завідувача мав підвищитися до 1 500 руб., а вчителя – до 1000 руб., пільгами держслужбовців вони користуватися не могли, бо такий тип шкіл не передбачений Положенням про сільськогосподарську освіту.

Ця суттєва обставина звернула увагу Головного управління землеустрою і землеробства на необхідність розробки Положення для таких шкіл, узгодженого із законом від 26 травня 1904 року. При цьому малося на увазі, що школи для дорослих і підростаючого населення не можуть бути однаковими вже через те, що у дорослого селянина є достатній досвід у веденні господарства і він потребує знань лише з удосконалення роботи, в той час, як інших треба навчати азам. З огляду на те, що доросле населення потребувало поглиблених знань з ведення сільського господарства, Головне управління землеустрою і землеробства в першу чергу почало розробку статуту шкіл для дорослого населення. В його основу лягло положення про те, що учні шкіл – це селяни у віці не молодше 18 років з початковою освітою. Вони працюють в особистих господарствах і користуються порадами вчителів шкіл, вчителі відвідують своїх учнів у вільний від інших занять час. Окрім цього, з учнями проводяться екскурсії, чергування і практичні роботи в шкільному господарстві та на показових полях. Для теоретичної підготовки учні щоденно відвідують школу по 3 години (18 годин на тиждень), причому навчання, в залежності від

місцевих умов і обставин, може відбуватися і ввечері. Окрім відомостей з покращання і ведення сільського господарства, учні займаються читанням, письмом і математикою. Курс навчання може продовжуватися один чи два роки. При дворічному навчанні на другому році читання, писання і рахування відміняються, а посилюється викладання спеціальних предметів. На думку фахівців, до викладання в цих школах необхідно залучати представників суспільної агрономії. Такі школи обслуговували б порівняно невеликі райони, і тому коли більшість місцевих мешканців пройшли б шкільний курс, потреба в них, можливо, надалі відпала б. І тому організація такого навчання повинна бути дуже простою і мобільною.

На підставі викладеного Головним управлінням землеустрою і землеробства був розроблений Статут і штат народних сільськогосподарських шкіл, що будуть працювати за рахунок казни. Зупинимося на деяких основних його положеннях: 1) народні сільськогосподарські школи належать до нижчих сільськогосподарських шкіл 2-го розряду (на підставі Положення від 26 травня 1904 року про сільськогосподарську освіту) і мають за мету розповсюдження серед місцевих селян знань, відомостей з ведення та покращання їх особистих господарств; 2) ці школи можуть бути як чоловічими, так і жіночими, а в деяких випадках – і загальними, а також постійними і пересувними; 3) такі школи знаходяться у веденні Головного управління землеустрою і землеробства та засновуються земствами, товариствами, приватними особами на кошти цих установ і осіб на підставі договорів Департаменту землеробства з засновниками; 4) до шкіл приймаються місцеві селяни і землевласники у віці не молодше 18 років, які мають навички у читанні, писанні та вміють рахувати в обсязі курсу початкової школи; 5) термін навчання у школах один чи два роки з плановим розкладом предметів, з проведенням практичних занять у вигляді екскурсій, чергувань та робіт на шкільних ділянках, показових полях тощо ; 6) навчання проводять штатні вчителі з вищою чи середньою агрономічною освітою.

Слід зазначити, що недоліком нового статуту була перебільшена кількість годин практичних занять в літній період (12 годин на тиждень) з огляду на те, що в цей час селяни працюють.

Дехто вважав, що селяни у віці 18 років не будуть мати часу на навчання в народних школах тому, що вони працюють у господарствах. А з іншого боку, підлітків у віці 12-13 років не можна серйозно навчати веденню сільського господарства. Тут потрібні свідомі дорослі люди, які підуть до школи з визначеними цілями і можуть не тільки прослухати курс, а й практично застосувати здобуті знання. Можливо, ця обставина і зменшила б кількість учнів у народних школах і навіть кількість самих шкіл, але там, де селяни живуть за рахунок сільського господарства, такі школи отримали б широке розповсюдження. Це підтверджується існуванням сільськогосподарських шкіл звичайного типу, засновниками яких були селянські товариства, а були і такі, що утримувалися за кошти селян. Наприклад, Ахматівська школа садівництва, Волошсько-Мехеринецька школа, сільськогосподарські класи. Отже, народні сільськогосподарські школи мали б зайняти гідне місце серед інших типів шкіл, які організовувалися для селян земствами, селянськими сільськогосподарськими товариствами, приватними особами чи іншими установами. Зрозуміло, що вони повинні існувати тільки у визначених місцях, де у місцевого населення є дійсна потреба у школі, де у людей є достатня кількість землі і коштів, без чого неможливе покращання і подальший розвиток сільського господарства.

Харківським обласним з'їздом з сільськогосподарської освіти (1911 р.) «признана необхідність вироботать тип сельскохозяйственной школы, имеющий основной задачей сообщение сельскохозяйственного образования непосредственно самому населению, предполагая, что эти знания послужат для развития собственного крестьянского хозяйства» [3]. Московський обласний з'їзд діячів агрономічної допомоги у 1911 році також визнав за бажане заснування додаткових сільських шкіл для розширення загальної освіти і розповсюдження сільськогосподарської, але висловився за об'єднання сил

агрономів і педагогів у розробці питань сільськогосподарської освіти та реформування початкової народної освіти. Треба зазначити, що на з'їзді неодноразово наголошувалося на тому, що недоліки сільськогосподарських шкіл залежать від невідповідності їх організації умовам районів, де вони знаходяться, а також від недостатньої кількості підготовленого персоналу : «Здесь надо быть не только агрономом, но и педагогом, а таких есть немного из окончивших агрономические школы» [3].

Слідом за прийнятим на Харківському з'їзді «нормальним положенням для народних сільськогосподарських шкіл» з'являється «Статут народних сільськогосподарських шкіл», затверджений 29 листопада 1912 року, згідно з яким «народные сельскохозяйственные школы принадлежат к низшим сельскохозяйственным школам 2 разряда» і «имеют ближайшей целью распространять среди местных земледельцев сведения, необходимые им для ведения собственного хозяйства» [3, с. 7].

При організації сільськогосподарської школи, яка повинна слугувати інтересам місцевих господарств, необхідно дотримуватися суттєвих умов – постійних і бажаних. Постійними умовами для всіх типів сільськогосподарських шкіл повинні бути наступні: 1) колегіальний спосіб розробки організаційних питань з улаштування і ведення шкільної справи за участю представників уряду, земств і суспільних установ; 2) участь у викладанні місцевих спеціалістів-агрономів, учителів, лікарів, інженерів, техніків та ін.; 3) застосування учнями методу самостійних сільськогосподарських дослідів; 4) наявність наочних посібників з хімії, фізики, природознавства і спеціальних предметів із сільського господарства, а також бібліотеки; 5) невелика ділянка землі для ведення сільськогосподарських дослідів; 6) одноразова, а також щорічна грошова допомога від казни і асигнування з різних місцевих джерел; 7) безпосереднє керівництво школою особою з вищою сільськогосподарською освітою [6].

Бажаними ж умовами можна назвати такі : 1) термін навчання у школі; 2) вік учнів; 3) розмір грошових коштів; 4) відсутність чи наявність інтернату;

5) число вчителів; 6) спеціальні предмети і розподіл їх викладання у часі (учбові плани); 7) прийоми впливу на місцеве господарство (облаштування того чи іншого кооперативу, сільськогосподарського складу, прокатного пункту, сільськогосподарських виставок і таке інше); 8) інструкторські обов'язки агрономів-учителів школи; 9) господарство при школі. Особливо цінним було збереження у кожній окремій народній сільськогосподарській школі притаманних тільки їй індивідуальних рис [6].

Хоча розмови про необхідність народних шкіл велися вже не один рік, у 1914 році їх було лише 4. Але, виходячи із статті інспектора навчальної частини Департаменту землеробства М.Г. Коваленка «Об организации народных сельскохозяйственных школ», в 1914 році в різних місцях Росії відкрилося 5 нових і планувалося відкрити ще 40 народних шкіл [2]. Але ця кількість була завищеною, по-перше, через брак коштів, по-друге, через невірний вибір місцезнаходження таких шкіл з урахуванням потреб у них, по-третє, через недостатню кількість бажаючих в них навчатися та невідповідний рівень їхньої підготовки. У передмові до своєї статті М. Г.Коваленко зазначав : «К сожалению, по причине кратковременного существования этих школ, еще не накопился достаточный опыт, на основании которого можно было бы более или менее уверенно высказываться по отдельным вопросам их организации» [2].

В історії розповсюдження сільськогосподарських знань 1916 рік займає особливе місце: в цьому році започатковано масове розповсюдження сільськогосподарських знань. Такі спроби робилися і в попередні роки, але вони не були успішними у зв'язку з тим, що значна частина сільського населення мала низький культурний рівень і не могла засвоїти навчальний матеріал. Отже, спроби масового розповсюдження сільськогосподарських знань у спеціальних школах і позашкільним шляхом не давали бажаних результатів [8].

Тому був обраний новий шлях : створення початкових народних шкіл. Відзначалося, що введенням до програми таких шкіл вивчення загального

природознавства і природи конкретної місцевості буде покладено початок до розвитку понять про сільськогосподарські явища. Якщо при викладанні рідної мови, арифметики та інших предметів, наскільки це буде можливо, педагог буде прагнути дати знання стосовно конкретних умов місцевості, народна школа може стати першим кроком до масового розповсюдження сільськогосподарських знань серед населення.

Думка про використання для цього народної школи виникла ще в 1914 році в Департаменті землеробства за ініціативою Головного уповноваженого Управління землеробства і землеустрою графа П. М. Ігнат'єва. Для розробки і висвітлення даного питання було створено особливу комісію, яка визнала за необхідне включення до програм народних шкіл природознавства і вивчення місцевих природних умов. 1 лютого 1915 року постанови цієї комісії були затверджені. Для проведення їх у життя при Міністерстві землеробства створено Шкільний комітет, а до складу губернських і повітових училищних рад увійшли представники Міністерства землеробства. Такі постанови мали неабияке значення для зближення загальноосвітньої школи з життям як першого кроку до підняття загального культурного рівня населення [4].

Розпочавши свою роботу 15 лютого 1916 року, Шкільний комітет зазначив, що перш ніж вводити природознавство і вивчення місцевих сільськогосподарських умов, необхідно підготувати викладачів з цих предметів. Для чого за сприяння Міністерства землеробства Шкільний комітет розробив низку положень для організації в 20 місцях Росії літніх короткочасних курсів для вчителів народних шкіл. У свою чергу, для організації таких курсів необхідно було підібрати керівників, які зможуть визначити основні принципи та методи ведення курсів. І для обміну думками з цього важливого питання у Петрограді в травні 1916 році був скликаний спеціальний з'їзд керівників курсів для вчителів народних шкіл. Цим був покладений основний напрямок в роботі народної школи на ниві розповсюдження сільськогосподарських знань із збереженням її загальноосвітньої місії. Ознайомлення з оточуючою природою та її явищами давало можливість розвивати в учнях розуміння

сільськогосподарського життя, завдяки чому через декілька років зі школи вийдуть свідомі господарі. Сільськогосподарські знання, отримані потім цими учнями позашкільним шляхом, дадуть ще кращі результати.

Якщо школа дасть уявлення про природу, вміння спостерігати за нею, познайомить із законами її розвитку, то вона виконає своє завдання, і на такому фундаменті вже значно легше отримувати спеціальні знання з сільського господарства. Але успіх будь-якої справи залежить не тільки від знань, а й від уміння ці знання застосовувати на практиці. Це стосується сільського господарства навіть більше, ніж будь-якої іншої сфери людського життя. І саме народна школа є тим осередком, який поєднує в собі теоретичні і практичні знання. А недостатній розвиток сільськогосподарської освіти не тільки обумовлює господарську несаможиттєвість, а й добробут всієї країни і народу. Завдання освіти полягає у вихованні особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє осмислювати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння, прагне змінити не тільки своє життя на краще, але й життя своєї країни.

Отже, народні школи відігравали важливу роль у розповсюдженні сільськогосподарських знань. Їх діяльність була пов'язана не лише з наданням початкових уявлень і спеціальних сільськогосподарських знань, а й сприяла подальшому розвитку і підйому сільського господарства в цілому.

Список використаної літератури

1. *Быликов С.* Об уставе народных сельскохозяйственных школ / С. Быликов // Вестн. сел. хоз-ва. – 1913. – № 2. – С. 2–5.
2. *Быликов С. П.* Успехи народных сельскохозяйственных школ / С. П. Быликов // Вестн. сел. хоз-ва. – 1915. – №№ 11-12.
3. *Ворошилов Н.* В защиту народных сельскохозяйственных школ / Н. Ворошилов // Вестн. сел. хоз-ва. – 1913. – №№ 30, 31.
4. *Катаев Н.* Новые народные сельскохозяйственные школы / Н. Катаев // Вестн. сел. хоз-ва. – 1915. – № № 32, 33.
5. *О народных сельскохозяйственных школах* // Вестн. сел. хоз-ва. – 1913. – № 8. – С. 9–11.
6. *О поисках* типа народной сельскохозяйственной школы и основах будущего ее устройства // Вестн. сел. хоз-ва. – 1913. – №№ 33, 34, 35.

7. *Распространение* сельскохозяйственных знаний посредством народных школ и так называемых школьных хозяйств // Южно-русская с.-х. газета. – 1901. – № 1. – С. 1–4.

8. *Шорыгин Д.* Первая ступень к массовому распространению сельскохозяйственных знаний / Д. Шорыгин // Вестн. сел. хоз-ва. – 1916. – № 41. – С. 3–4.